

бив посылатись на „західно-європейських учених Елінека та інших“. Тепер знов витягається на світ Божій це зняряддя російської реакції.

Але в якій саме західно-європейській країні „досвід показав“, що звичайний суд присяжних непридатний для розгляду літературних справ? Опріч Франції, де літературні справи в окремих випадках розглядає поліцейський суд, по всіх інших європейських країнах літературні справи розглядають суди присяжних. Навіть в абсолютній Германії, де казармовий дух має найбільший вплив на державне життя, літературні справи не виключено з компетенції загального суду присяжних. І коли на Заході помічається яка-небудь тенденція що до суду присяжних, то в напрямі поширення, а не зуження його компетенції.

Зоставляючи, однак, на боці формальної немотивованості нового проекту, його треба признати невдалим і з боку внутрішнього його змісту. Проект обіцяє, що підчас судового засідання й перерв присяжних буде відокремлено від коронних судів. Це, однак, не забезпечить присяжним повної волі поступовання, бо для обміркування присуду вони зходитимуться до купи з коронними суддями. Тут знов добачасмо тенденцію підставити на місце справжньої реформи саму фікцію, бо для підсудного далеко важніше, щоб присяжні були вільні од сторонніх впливів підчас обміркування присуду ніж підчас засідання й перерв. Ціком об'єктивних присудів новий суд, у всякім разі, не дасть. Допустивши, що коронні судді завжди стоятимуть за обвинувачення й за сувору кару, а присяжні—за оправдання й легшу кару, ми все ж мусимо признати, що завжди серед присяжних знайдеться хто-небудь, що потягне руку коронних суддів. У такім випадку голоси поділяться рівно (4+4), а що голос голови завжди переважує, то й присуд у 99 випадках з 100 вийде не на користь обвинуваченого.

Коли міністр внутрішніх справ балакав з співробітником „Temps“ про новий законопроект для преси, він висловив певність, що в Думі законопроект успіху не матиме. З не меншим правом може тепер сказати Щегловітов, що його проект не матиме успіху у пресі. Дума, може, й ухвалить його, захопившись його ліберальною формою, але преса ясно бачить під цєю новою й наче ліберальною формою старий реакційний зміст.

„В поті чола“.

Соціальні мотиви в творчості Ів. Франка.

В своїй автобіографії д. Франко згадує, між иншим, що колись давно, ще на світанку своєї літературної діяльності, дуже він захопився буз думкою: „В цілм циклі новель списати по змозі всі боки життя простого люду й інтелігенції: відносини економічні, освітні, правні, політичні і т. ин.“^{*)} Річ певна, що розробити таку широчезну, просто таки колосальну програму, себто охопити в своїх творах життя на-

родня усіма сторонами—на це мало віску людського і надсилу не праця одній людині, хоча б яку силу велику вона посідала: такої роботи вистарчило б і на ціле покоління визначних людей. Не розробив зазначеної програми на цілу її широчінь та у всенкій цілості й наш автор. Не розробив навіть тією мірою, на яку був цілком здатний, уважаючи на свій хист, бо на заваді стали обставини як особистого життя письменника, так і літературно-громадського в Галичині, що ніякій систематичній праці не сприяли, або, швидче, перебивали всяку таку працю. Проте багато все-таки дав Франко матеріялу в своїх творах, щоб хоч наблизитись до поставленої собі програми. Більшість його творів справді можна брати за документи, що не одну цікаву рису подають з життя українського народу та його сусідів у Галичині. Сюди належать насамперед дві повісті й ціла низка оповіданнів та нарисів з побуту робітників та хазяїнів-капіталістів у Бориславі^{**)}, а також мало не всі оповідання з згаданої вже збірки „В поті чола“.

Сумне та невеселе, просто таки гнітюче вражіння справляють усі ті твори своїми картинами невилазних злиднів, лиха, боротьби за шматок хліба, темноти беспросвітної, безправности та безпорадности. Ось, напр., не дуже й вишукуючи пильно, маємо опис галицького села, яким воно стало перед очима у героя в повісті „Перехресні стежки“, адвоката Рафаловича.

Перед його очима потяглися села, білі, сірі, з головатами вербами при дорозі, з обломаними садками, болотистими вигонами обкубаненими сірими стріхами, пообналованими тут і там плотами. Здавна-давня він привик, що його серце стисається при вигляді в руське село, навіть у пору, коли воно пишеться у весільнім дні і вишневисті яблуневих садків, або лежить тихо вигравляючись у літньому сонці. Там немов якось важка мелянхолія сидить при воротах кожного села сірою жабрачкою й незримо чіпляється за його полу. А тепер у осінній сльотавий вечір, ся мелянхолія ще важче алягає на його душу. Пусто і глухо по селах... Ось посеред села мурована коршма з широкою заїдовою брамою, [отвореною на-ростіж, мов темна, вічно голуба пашека, готова прокочтнути всі ад бутки важкої цілоїчної праці.. А ось і двір на горбі, окружений вінком високих ясенів, що здаве мрють огорнені мрякою, мов велетні в сірих широких плащах. Але двір біліється крізь м'яку, мов білі зуби якогось величезного звіря, все готові гризти, залізати й смикати кров. А он, під брамою, купка селян—ще обналованих сонцем від літа, але вже скудних, обдертих, присілих порохом, вигодованих. Стоять з шапками в руках, видно, ждуть пана „жонци“, чи прийде завтра на роботу до молочення або до гуральні—хоч по п'ятнадцять кривдарів лежио. Коли Євгеній переїздив по-при них, вони всі мов на команду назовько поклонилися йому, хоч певне ніхто з них не знав його. „Пан“—і вони звіку-привку привикли низько кланятися всякому пано-

^{*)} Борислав—колись невелике село, а тепер промисловий центр у підгірській частині Галичини (повіту Дрогобицького); славний з своїх нафтових джерел та копаєнь земного вогню (озокерита). По околицях його тисячі шахт росариано, по яких працює значайно тисяч з десяти робітників—„ріпників“, од слова „ропа“, тобто неочищена нафта (її звуть ще й „кпячечкою“); шахта—п. бориславському „яма“ зветься. Про Борислава та його промислове значіння подав звітки д. С. Ковалев,—див С. Натка—, „Продукція нафти в Бориславі“, Л.-Н. Вістник, 1903, V, 100—113.

^{*)} Франко—„В поті чола“, XI.

ві: се олянок „внука“, одинок „цивілізація“, яку передав їм двір*).

Чи не правда ж—„веселенькій пейзажикъ“, мовляв улюбленим словом одного з героїв Помяловського, складається з того поєднання вічних злиднів, темноти й рабства одних та пишного-гордого панування других—отих, що в дворі*?.. І такі от чи „пейзажники“, чи жанрові малюнки здибаеш на кожному ступіні у нашого автора в тих творах, де він села торкається або взагалі селянства. Важка, без перестанку й одпочинку, праця, буквально таки спина не розгинаючи й рук не покладаючи („Лесишина челядь“), холод та голод, аж поки смерть прийде („Цигани“), беспорядність, злидні та ошуканство („Сам собі винен“), економічно-соціальный гніт („Ліси і пасовиська“), здиство непосильними податками та оплатками й штрафами („Добрий заробок“, „Історія одного кожуха“), похилі, од сажі й диму чорні халупи, драні лахмани замість одержі, вбога нужденна харч і таке инше й таке инше без кінця і краю—оце вам зверхні ознаки життя людей по тих „благословених“ селах. З прокльонами на устах тікають звідти люде („До Бразилії“), оплутані страшними, як Франко каже, „червами“, яких на імья—„коршма, лихва, податок**). Так само мало-небагато тут засобу, щоб задовольнити й потреби духа.

На стіні розвішані довола

Деревляні давні богомази:

Страшний суд, Варвара і Микола,

Чорні вже від іону, мов від мазн.

Тільки й всього християнства в хаті,—

Але в й письменства в ній познаки:

Там під сволоком, завятий в шматі,

Лист небесний, писаний Бог-зна кни,

Иосифівський наказ панцизняний,

Прадівський квіт не тридцять буків,

Діда скарга за грунтець забраний,

Вафків акт ліцитаційний драний**).

Одно слово—„письменство“ все високо-офіційальної натури, як офіційальне так само там і „християнство“. Що ж дивного, коли народ, що серед таких нескзаних злиднів і темноти волоче життя своє, не має сили боротись за своє існування, підпадає скрізь під страшенну експлуатацію всіх, хто близько його стоїть та має досить хваткі руки й поблажливу, схильчиву совість?.. І Франкові твори дають цілу галерею, в якій по один бік стоять експлуатовані, пригноблені й забиті люде, а по другий—хижаки, що завжди мають у життєвій боротьбі перевагу. Надто влучно та вдатно цю боротьбу показують Франкові нариси з життя бориславських робітників,—автор розгорнув тут широку картину того, як стінаються між собою люде за самі матеріальні інтереси, голі-голісенькі, нічим не прикриті й не прикрашені. Картина ця міститься в двох великих повістях: „Воа constriCTOR“ і „Борислав сміється“ (останню, на жаль, не дописано) та в цілій низці оповіданнів і нарисів, як от „Ріпник“, „На роботі“, „Навернений грішник“, „Яць Зелелуга“ („Міліонер“), „Полуйка“, „Вівчар“ та инші. Беручи всі ці твори гуртом, треба зазначити, що задумано й написано їх як частини однієї великої праці, та й справді—один вони й образ дають,—образ безмежних злиднів та муки, з одного боку, і безмежного ж хижацтва, експлуатації, наживи та колосального наростання багатства—з другого. З формального боку, як бачимо, спосіб писання у нашого автора нагадує спосіб Еміля Золя, що теж був поставив собі за мету в популярній серії романів „Ругони-Маккар“ дати образ життя цілої Франції за часів другої імперії, скористувавшись на це „з натуральної й соціальної історії однієї семьи“. Різнація в тому тільки, що французький романист, серед нормальних працюючи обставин, справді таки сказав усе, що мав і хотів сказати, тим часом як український його товариш через специфічні обставини нашого життя й літературної продукції, встиг дати тільки деякі частки широко задуманої картини.

Сергій Єфремов.

*) „Л.-Н. Вістник“, 1907, VI, 57—58.

**) Франко—„Із днів журби“. У Львові, 1900, стор. 55.

**) Франко—„Мій ізмарагд“. У Львові, 1898, стор. 119.

мала його. Чого, ж у таких разі, уряд так рішучо повстає проти викупу?

От тут ми й підходимо до тої, „системи приватних інтересів“, яка становить одну з головніших причин нової внутрішньої політики, особливо в сфері економічній та фінансовій. На цю тему можна було б багато дещо цікавого сказати, та справа настільки самозрозуміла, що, як то кажуть, коментарів не потрібус.

„В поті чола“.

(Кінець *).

Навіть з коротенького переказу повісті „Борислав сміється“ видно, які великі заслуги загальнолюдського життя захопили автора вже на першій порі його літературної діяльності. В повісті виразно виступає та боротьба, що цілою прирвою поділила класи—робітничий од хазяйського, пролетаріат од буржуазії. Відбилися в ній і ті напрями та течії інтелектуального життя, що панували за тих часів серед ідеологів того й другого класу. Шукання в робітничих верствах нових шляхів, якими-б можна було одійти відмирної засоми, хитання між тихомірними несобами, як от запомогові каси та самодіяльність, і бойовими змовами й, нарешті, анархистичним руйнуванням зневаженого капіталу—ці всі питання, що й досі стоять на черзі, тоді десяти років тому, ще більш долягли людині: менше свідомости було серед робітників, більш упертости серед хазяївнів. Боротьба в гостріших виявилась формах, і гостріші повинна була відгукити знаходити в письменстві. В повісті Франка все це перенесено на місцевий галицький ґрунт, зосереджено в такій формі, що всю ту боротьбу малювали не абстрактними як на українського чотача рисами, а надавали їй глибокого практичного інтересу. І не вважаючи на зазначені хиби з художнього боку, Франкова повість все-ж таки лишиться цікавим пам'ятником того, як та частина української інтелігенції, що за неї говорив автор, на болючі питання свого часу озивалася та, як розуміла свої завдання й своє становище в лютий боротьбі громадських сил і за ким руку тягла. Це документ до характеристики часу і, тим більше, до пізнання самого автора.

Не маючи на чому спочити в цього частини, коли панує скрізь ворожнеча всіх проти всіх та боротьба егоїстичних інтересів, хижачтво й розбрат; не бажаючи заходити в ту да „далеку, далеку історію“, яку має хіба майбутність показати,—Франко обертається до минулих, щоб хоч там пошукати одрадієних подій та якоїсь іншої картини громадського життя. Таку картину автор і дає в написаній р. 1882-го повісті „Захар Беркут“, яку й досі можна читати з великим захопленням, хоча є тут і деяка реторичність, і декламатійні, подекуди піднесений тон. За основу повісти, оту, мовляв, канву оповідання, автор узяв татарський напад на підкарпатські землі р. 1241, але на цьому загальному тлі народної боротьби з потужним ворогом Франко малює картину ще й другої, внутрішньої, боротьби, що відбувається паралельно в межах самої української нації. По один бік стоять справжні заступники народу, чесні, самоотверженні, на все для громадського добра здатні люде,—такими були, напр., патріарх свого народу Захар Беркут, син його Максим то-що, по другий—себелюбне, пишне та горде боярство, що за-для власної користі та вузьких класових інтересів не зупинялось навіть перед таким брудним учинком, як зрада рідного краю,—таким був боярин Тугар Вовк. Уся повість, од першої й до останньої сторінки, це властиво не що інше, як полковий гимн громадським почуванням, проповідь найвищого альтруїзму і так само палкий та безощадний осуд вузько-особистих, егоїстичних мотивів діяльності. „Життя,—промовляє Захар Беркут, часто навіть стилем українського „громадівця“ 70-х років,—лиш доти має вартість, доки чоловік може помагати іншим. Коли він стає для інших тягарем, а хісна не приносить їм ні якого, тоді він уже не чоловік, а завада, тоді він уже й жити не варт. Хорони мене Боже, щоб я коли-будь мав статися тягарем для інших і їсти ласкавий хоч і як заслужений хліб!“—„Ті слова,—додає автор,—то була провідна золота нитка в житті Захара Беркута.

Все, що він робив, що говорив, що думав—те робив, говорив і думав він з поглядом на добро і хосен інших, а поперед усього—громади. Громада—то був його світ, то була ціль його життя¹⁾. У відповідній організації громадських сил оцей колективист старих часів бачив єдиний спосіб самооборони од усіх хижаків, що не переводяться ніколи і виявляють велику охоту чужими руками жар вигрібати та чужою працею багатіти. Усе життя своє Захар оддав на те, щоб скласти за-для ідеї загального добра таку організацію в рідній громаді. І ось наслідки його зусиль: „мов одна душа громада тухольська громада дружина в праці і вживанні, в radoшax і в горі. Громада була для себе і суддею, і в порядком у всьому... Відних не було в громаді; земля достачала пожитку для всіх, а громадські шпихіри та стодоли стояли отвором для потребуючих²⁾. Але разом розуміння справ та інтересів громадських не було у Беркута та

його односельчан вузьким, обмежуючись тісною цариною однієї громади. Логично і послідовно розходючись навкруги, воно вело до міцнішого зв'язку між одрубними громадами, а їх усі злучало в одну велику спілку, в федерацію вільних громад. „Від-давня Захар-Беркут прийшов був до того твердого переконання, що як чоловік сам один серед громади слабкий і безрадний, так і одна громада слаба, і що тільки спільне порозуміння й спільне ділання многих сусідніх громад може надати їм силу й може в кожній громаді поокремо зміцнити свободні порядки громадські. То ж ніколи, працюючи всякими способами для своєї Тухольщини, Захар не забував і про сушину його змагали до одного: до скріплення дружніх, товариських і братерських зв'язків між людьми в громадах і між громадами в сусідстві“³⁾. На думку автора, що часто устами Беркута промовляє, отака організація тільки й може дати універсальні ліки проти злиднів, служити за паначку проти всякого лиха на землі. Почуття бо широкої любови, на братерстві між членами, однієї громади загартоване й видісципліноване, буде розходитись і на суміжні громади, і забираючи все ширші та ширші кружала, обхопить нарешті всю людність. Бо ж саме це почуття зв'язує людей в одну спілку найтісніше, даючи кожному громадянину імпульс та силу стояти за громадські інтереси боку, визнаючи таке ж саме право й силу за справедливими інтересами й інших людей. „Ми,—каже Максим Беркут,—над усе любимо свій кутик,—коли б так кожний любив свій кутик, то певне всі люде жили б на світі спокійно і щасливо“⁴⁾. Живучи на силу своїх принципів тухольська громада доказала на ділі під тяжкий час монгольського нападу: „ми—говорить Захар,—побідили нашим громадським ладом, нашою згодою й дружністю“⁵⁾. Оцією моральною силою громада перемагає навіть ворогів своїх, людей із супротивного табору, що ненавидять самий принцип громадскости, колективизму. Так, в душі у злісного і мстивого зрадника, Тугора Вовка, одбувається в момент найглибшого занепаду раптова зміна, що наочно свідчить про силу громадської ідеї. Повість, яку взагалі можна назвати найтипівішою утопією в минулому, кінчається Захаровим-Беркутовим пророкуванням про те, що основи колективизму підуть на якийсь час у непамять, аж поки тяжкий досвід віків знову викличе їх до життя й дасть їм нову перевагу, вже на вік-вічний. І навіть це пророкування, автор—сам „громадівець“ Драгоманівської школи—додає од себе вже таку характерну увагу: „чи не нашим дням судилося відновити його („давнє громадство“)? Чи не ми це жиемо в тій щасливій добі відродження, про яку вміраючи говорив Захар, а бодай у досвітках тої щасливої доби?“⁶⁾ Франко тут тільки питання ставить, але взагалі він ніякої непевности не має що до того, куди повинна йти еволюція громадського життя, й на іншому місці дає цілком категоричну відповідь:

Прийде той час! Істотою цілою
Ми чуюм хід його по-за собою,—
хоч може теперішньому поколінню
й не судилося зазнати того щастя, як
не судилось героєві величньої поеми
Франкової про Мойсея самому убийти
в землю обітовану Дарма: він бачив її,
він знає й пережив усією істотою
ту неминучу майбутність...

Сергій Єфремов.

З газет та журналів.

* * В числі 102 „Русск. Молвь“ надруковано статтю князя Евг. Трубецького— „Националисты и восточный восток“. Полемізуючи з правими публіцистами, кн. Трубецький пише:

„Ми примушеві поступитись Австрії в її домаганнях на Балканах, але хто ж винен в тому, що Австрія,—вражина на три чверти славянська,—уваляє за себе беззачеку для нас.

Ми могли б діктувати їй свою волю, коли б вона, під час війни з нами, могла покладатись тільки на німецьких і мадярських своїх підданців!

Ми могли б цілком не рахуватись з нею, коли б вона націоналістична політика не зробила з поляків і українців наших найбільших ворогів і самих вірних підданих австрійського імператора.

В нашій внутрішній політиці, „в безсмысленном драженніи поляков и украинцев“—всі сила того австрійського, дякуючи якому Австрія вважає за можливу боротьбу з нами. Хто не знає, що поляки і українці складають в Австрії головний контингент партії війни...

Іхньою силою підтримується та воєнна міць Австрії, яка тепер перешкоджає чорногорцям взяти Скутарі, а нам—захопити Босфор і Дарданели. Од нас залежить без всякої війни здолати цю міць Австрії. Для цього нам треба тільки—„не ооздавать искусственного раскола между славянами“, не віденгаль їх од себе, не доводити до розпуки, яка примуше їх „предпочитать нам ильдеть“!

Закінчує свою статтю кн. Трубецький такими словами:

„Щоб скинути в себе німецьке ярмо, Росія повинна поперед усього унівільняється од націоналізму“.

Державна Рада.

Засідання 27 марта.

Предсідатель Акимов докладає відповіді царя болгарського й королів чорногорського та сербського на послані ним привітальні телеграми.

Далі переходить до обміркування законопроекту про одновідальність слу-

¹⁾ Ibid, 55.

²⁾ Ibid, 42.

³⁾ Ibid, 223.

⁴⁾ Ibid, 224.

* „Рада“ ч. 69.

¹⁾ „Захар Беркут“. У Львові, 1902, стор. 51.

²⁾ Ibid., 54.